

13. Хайрутдинова Г. А. Эстетические ресурсы морфологических средств русского языка: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Г. А. Хайрутдинова. – Казань, 2009. – 356 с.
14. Щерба Л. В. Опыт лингвистического толкования стихотворений: П. «Сосна» Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом // Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 97–109.
15. Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии / Р. Якобсон // Семиотика [сост., вступит. статья и общ. ред. Ю.С. Степанова]. – М. : Радуга, 1983. – С. 462–482.

Summary. The review of the scientific literature related to the study of realization of expressive possibilities of morphological means in poetic text is given in the article.

Key words: morphology, poetic text, expressive possibilities, actualization

УДК 81'373.612:811.161.2

О.Г. Важеніна, А.О. Рибальченко

МОТИВОВАНІСТЬ ПРИСЛІВНИКІВ ПРЕФІКСАЛЬНОГО ТВОРЕННЯ

У статті розглянуто основні випадки мотивованості прислівників префіксального творення сучасної української літературної мови, виокремлено основну частинимовну мотивованість для цього способу творення, акцентовано увагу на полімотивовані дериваційні утворення.

Ключові слова: прислівник, префіксальний словотвір, мотивованість, полімотивованість, префікс.

На сьогодні загальноприйнятою є думка, що з усього частинимовного розмаїття сучасної української мови прислівник має найбільш несистемну парадигму утворення, а також найменш закономірно використовує принципи словотворення. Наразі немає ґрунтовних класифікацій, які могли би повною мірою розкрити усі варіанти словотворення прислівника, а також згрупувати в єдину систему способи словотвору, якими прислівник послуговується. Сучасна лінгвоукраїністика займається глибоким вивченням прислівника вже близько п'ятдесяти років. За цей час сформовано кілька основних поглядів на проблеми словотвору прислівників, але не всі вони узгоджуються між собою.

Певні дослідження та наукові розвідки торкаються моделей творення прислівників та прислівникових афіксів, але ці явища базуються на різнобічних теоріях. Зважаючи на те, що склад прислівників української мови постійно поповнювався і продовжує поповнюватися новими одиницями, перед сучасним мовознавством постає проблема об'єднання, узагальнення та класифікації прислівників за способами словотворення. Це стане корисним етапом для вивчення прислівника як самостійної частини мови (у шкільній та у вишівській практиці), розкриє прислівник як повноцінного учасника словотвору української мови, дасть ґрунт для нових досліджень та розвідок.

Найзмістовнішими дослідженнями прислівника як самостійної частини мови, а також такими, що так чи інакше торкаються словотвору прислівників, були і лишаються праці І.К. Чаплі, І.Р. Вихованця, В.В. Грещука; корисними для вивчення проблеми стали статті О.Ю. Божко, І.Й. Ощипко, М.Галюк. Для виконання дослідження та належної його ілюстрації нами було зроблено вибірку з «Українсько-російського словотворчого словника» З.С. Сікорської. Загальна кількість похідних прислівникових утворень – близько 220, з них префіксальних дериватів – 56. Також у розвідці наявні префіксально утворені приблизно 50 одиниць, знайдені у іншій науковій, навчальній та лексикографічній літературі, зокрема у Словнику української мови в 11 томах.

Отже, загальною проблемою є створення та впорядкування типології українського словотвору. Вона має ґрунтуватися на класифікації дериваційних процесів, для створення якої необхідно визначити ролі, співвідношення, взаємозв'язки та взаємозумовленості у словотвірній системі мови. Однією з таких взаємозумовленостей і є мотивованість. Мета дослідження – з'ясувати співвідносність словотворчих префіксів похідних прислівників з їхньою мотивованістю та встановити загальні закономірності у такому творенні.

Прислівник є частиною мови, співвідносною з іншими, простіше – прислівник не має єдиної початкової форми. Прислівники утворюються майже від усіх самостійних частин мови, а тому мають найбільш розгалужену систему мотивованості. Твірними основами для них можуть виступати іменники, прикметники, дієслова, числівники та інші прислівники. Твірними основа-

ми для прислівників, утворених префіксальним різновидом морфологічного способу творення, найчастіше є іменники (*вперед, уголос, набік*) та інші прислівники (*напроти, забагато, ніде, повсюди*). Співвідношення мотивованих цими частинами мови одиниць майже однакове.

Однією з особливостей префіксального творення прислівників є те, що майже всі префікси співвідносні з прийменниками, сучасними або колишніми. І.К. Чапля акцентує на історичному аспекті вивчення проблеми і називає сучасні префікси «спільними груповими формантами» [10, 47]. Ми звертаємося до префіксів, виділених на основі фактичного матеріалу словника З.С.Сікорської: *в-, з-, за-, де-, на-(нав-), ні-, по-, у-, не-, що-*. Також звернемо увагу на префікси *пре-, під-, без-*, для яких є певні суперечливі моменти у мотивованості.

Мотивованість іменниками. Процес утворення прислівників від іменників є фактично перехоном присубстантивної ознаки в привербальну – адвербіалізацією ознаки [3, 52]. Мотивовані іменниками префіксальні прислівники найчастіше мають просторово-часову семантику: *вдень, вглиб, вперед, шир, вкрай, бік, поверх, врозгін, врозліт, щовечір, набік, наверх, назустріч, назад, наниз, нараз, навкруг, уголос, удень, услід*. Усі прислівники з префіксом *в-* подаються у словнику як утворені від основ-іменників чоловічого роду з нульовою флексією: *день, глиб, перед, шир, край, розгін* тощо. Прислівники з префіксом *на-* теж мають переважно основи чоловічого роду (*бік, верх, низ, раз*), але тут наявні також одиниці *напам'ять* та *назустріч*, утворені від іменників з прийменниками. *Вікна помешкань Шторів одчинені, вони врівень із землею, і старому Йоганнові добре чути, як там радісно грюкають двері, як гомонять у сусідній хаті голоси* (В.Винниченко). *Вдень сидять на деревах, вночі полюють на гризунів* (Л.Костенко). *І на плацу, коло криниці, де він ходив щоранок і щовечір води брати і де сходилось багато людей, рідко хто вважав на поважного тихого хлопчика, що він що день, то робивсь похмурий та понурий, у латаній сорочечці, у праховенькій свитці, не на його пошитій, у старенькій шапці, котрий терпеливо стояв на морозі пекучому, дожидав черги собі води зачерпнути - ніхто до його не озивавсь* (Марко Вовчок).

Мотивованість прислівниками. Префіксальний спосіб словотвору як такий характеризується наступним: до твірної основи приєднується префікс, утворюючи нову мовну одиницю. Таким чином, прислівники, утворені префіксальним способом, за «каноном» мають бути мотивованими прислівниками. На відміну від мотивованих іменниками одиниць, ці прислівники охоплюють більший спектр префіксів як словотвірних засобів: *дедалі, деколи, занадто, задовго, ніде, ніяк, назовні, наскрізь, набагато, настільки, насправді, набіло, наглухо, надалі, надовго, немало, ненадовго, ненароком* та ін. *Ярослав потоптав ту грамоту, довго кипів у той день, але, врешті, вгамувався в молитві, своєю землею - Великому князеві Володимирі чи синові його, перелік достоїнств якого тривав би задовго* (П.Загребельний). *До неділі лишився один день, а стінгазета ще й не почата набіло* (А.Головко). *Ганнуса не стільки від болю, як від страху, вхопилася обома руками за живіт, бо їй здалося, що якась стороння сила тягне його донизу, відриває її живота від неї, тягне назовні всі її нутроці* (В.Шкляр).

Префікс *на-* найчастіше вказує на міру охоплення дією ознаки, предмету, об'єкта: *настільки, назовні, надалі, набіло, наглухо*. Тільки *тепер Ясногорська звернула увагу, що стоїть на довгих ящиках, запованих наглухо* (О.Гончар).

Прислівники з префіксом *від-* у більшості своїй також мотивовані прислівниками: *відтоді, віднині, відтепер, віддавна, відтак* і мають семантичну забарвленість початку (або відліку) певного часового відрізка. *Відтак* найчастіше має значення способу (як?), але вживається іноді й з часовою семантикою. *Миша Чернишов здивувався, а відтак замахав долонею* (Б.Антоненко-Давидович). *Відтак, думав він, мрії рано чи пізно збуваються, можливо, не в усіх деталях, але це не мало значення* (Д.Білий). *Раніше він був кримінальний, а відтепер став політичний* (І.Багрянний).

Мотивованість числівниками. У дослідженому матеріалі наявні також прислівники, мотивовані числівниковими одиницями: *надвоє, натроє*. *Дівчинка розломилася горішок надвоє — в ньому сиділа чорна скоцюрблена мушка з прозорими крильцями* (О.Донченко). *Ото як придуть уроки взимку та напровесні з усіх земель, то вона візьме й поділить натроє: дві частки було роздасть ярлам та своїм братам, а третю велить ховати в тому самому Вишгороді, в своєму новому дворі* (І.Білик).

Полімотивованість. Прислівники з префіксами *без-, під-, пре-, за-* важко однозначно мотивувати. Вони можуть мати за твірне слово як прикметник (і, відповідно, утворюватись суфіксально: *безперечний-безперечно*), так і відповідний прислівник (*надійно-безнадійно*). Прислівники такого типу в обох аналізованих словниках подаються як мотивовані прикметниками, незалежно від того, чи є у сучасній мові прислівникова форма, вживана без поданого префікса. У відприкметниковому словотворі полімотивовані деривати спостерігаються також серед іменників типу *нерівність, безвідповідальність, ірреальність*. Мотивуючими тут можуть бути як *рівність, відповідальність, реальність*, так і *нерівний, безвідповідальний, ірреальний*, оскільки відомо, що

іменники на *-ість* у словотвірній парадигмі утворені від прикметників. В.В.Грещук, зокрема, звертає увагу на одиниці, що позначають неозначено-великі розміри та подає їх та утворені паралельно іменники на *-ість* як мотивовані прикметниками, а отже, суфіксальні: *безмірний – безмірність, безмірно; аналогічно безкінечно, безмежно, незмірно, непомірно, неосяжно, неоглядно* [3, 138]. У свою чергу, І.Й.Ощипко визначає прислівники на *без-* як утворені від прислівників (*беззмістовно, безнадійно, безжалісно*), таким чином заперечуючи загальноприйнятий погляд [5, 21]. Але така теорія теж має ґрунт. Префіксальний словотвір, як відомо, відрізняється тим, що мотивоване та мотивуюче слова знаходяться в одній частиномовній приналежності. Тому ми маємо підстави визначати словотвір таких одиниць і як відприкметниковий, і як відприслівниковий.

Прислівники на *пре-* (*прегарно, преповажно, презирливо*) також логічніше вважати мотивованими прикметниками, тому їх ми до префіксального словотвору відносити не будемо.

У прислівників типу *небагато, задовго, замало* неможливо визначити природу мотивації без наявності контексту. Так, *небагато* може мати значення «мало» і бути мотивованим прислівником *багато* (префіксальний словотвір), а може мати семантику «бідно» і утворюватися від прикметника *небагатий* (суфіксальний словотвір). *Часу небагато, незабаром розлука. (О.Бердник). Жили ми небагато, але батько дав мені широку освіту (О.Бердник).*

Одиниця *замало* може бути як обставиною і мотивуватися прикметником, так і присудковим словом з відприслівниковою мотивацією. *Насправді в Карпатах місця навіть замало (Т.Прохасько). Але мовчазного розуміння для Ганни Сергіївни було замало (П.Загребельний).*

Таким чином, наочно бачимо, що прислівник не може мати закономірної мономотивованості, але можливе певне узагальнення та впорядкування словотвірної парадигми прислівника. Для цього необхідно насамперед збільшити у кілька разів фактичний матеріал – доступного на сьогодні прислівникового матеріалу недостатньо для ґрунтовного дослідження (лише для узагальненого), він є неповним, оскільки склад прислівників «найживіший» серед усіх частин мови і поступається, можливо, хіба що іменникам. Подальше дослідження потребує створення якнайповнішого реєстру прислівників та прислівникових утворень сучасної української літературної мови, джерелом для якого стануть наукові та лексикографічні видання.

Така база допоможе перейти до безпосереднього дослідження словотвору прислівників (зокрема, суфіксального та конфіксального, а також їхніх основних моделей) та створення ґрунтовної класифікації афіксальних способів їх словотворення.

Список використаних джерел

1. Божко Ю.О. Особливості прислівника як самостійної частини мови в сучасній українській мові / О.Ю. Божко // Лінгвістика, 2011. – № 3 – (24), Ч. 2. – С.187-193.
2. Горпинич В.О. Морфологія української мови / В.О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 335 с.
3. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
4. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М.А.Жовтобрюх, Б.М.Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – 423с.
5. Ощипко І.Й. Українські прислівники префіксального творення / І.Й. Ощипко // Вісник Львівського університету, 2004. – Вип.34, Ч.І. – С.19-23.
6. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник / З.С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
7. Словник української мови, тт. 1-11, К. : «Наукова думка», 1970 — 1980.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 406с.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004.
10. Чапля І.К. Прислівники в українській мові / І.К. Чапля. – Харків : Видавництво ХДУ, 1960. – 124 с.

Summary. *This article reviews the main motivation cases adverbs prefixes creation of modern Ukrainian literary language, determined basic motivation for this method of creation, emphasis on derivational formations of polymotivated ones.*

Keywords: *adverb, word formation with prefixes, motivated units, polymotivated units, prefix.*